

SITUNE DEI

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2015

Redaktion:

Anders Söderberg

Lisen Tamm

Rune Edberg

Magnus Källström

Johan Runer

Utgiven av Sigtuna museum

Ett verk av detta slag är till sin natur auktoritativt, av uppslagsboks-karaktär. Ändå är det givet att bedömningar hela tiden måste göras om vad som ska med och inte, något som markeras av att häftet fått ett enskilt författarnamn (Annika Björklund), även om projektledaren Claes Gejrot i förordet redogör för den kollektiva insats som ligger bakom. Framställningen är komprimerad med de sofistikerade förkortningarna legio. Hjälpges av en bruksanvisning på 15 sidor som inleder häftet.

Fattigdomen på skriftliga källor under äldre medeltid har inneburit att arkeologin sedan länge spelat en stor roll för vår kunskap om denna epok. Detta är något som Det medeltida Sverige också måste förhålla sig till. Det arkeologiska materialet har sällan en sådan kategorisk karaktär som ett brev kan ha och ibland kan dessutom en skriftlig och en arkeologisk källa ge helt skilda besked. Så t.ex. med Viby kloster, som så att säga existerar i textens form men som av allt att döma och enligt arkeologins nuvarande ståndpunkt inte funnits materiellt, i varje fall inte i Viby. I det här anmälda häftet redovisas de skriftliga källorna till Viby kloster, liksom de arkeologiska undersökningarna av ”Viby kyrkoruin”, utan att förhållandet mellan dessa belyses eller ens nämns. Likaså har författaren problem att balansera i den heta arkeologiska tvistefrågan om den tidiga kungsgårdens vara eller icke vara i Sigtuna. Men det har också undertecknad.

Allmänt sett kommer Sigtunaforskningen att ta emot detta häfte med öppna armar.

Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.

Utg. av Olof Karsvall och Kristoffer Jupiter.

Kungl. Gustav Adolf Akademien för svensk folkkultur. Uppsala 2014.

ISBN 978-91-87403-07-1

Vid en arkeologisk undersökning för några år sedan i Mälby i Tillinge, nära Enköping, upptäcktes spåren efter en egendomlig byggnad. Den var åttkantig, en oktagon. Formen (f.ö. densamma som våra dagars STOP-skyltar i trafiken) betecknas av Ola Kyhlberg som arkitektoniskt mycket exklusiv. Den går tillbaka på bl.a. Den heliga gravens kyrka i Jerusalem och Karl den stores palatskapell i Aachen. Oktagonen i Mälby har uppförts omkring år 1000 som en reveterad timmerborg. Byggherren kan vara identisk med den man som 1933 påträffades i en påkostad ryttargrav i närheten. Kyhlberg föreslår i sitt bidrag i boken att denne hört till dem som ägt stadsgård och ”hållit hus/hov” i Sigtuna under Olof skötkonungs och Anund Jakobs tid.

Om hövdingen från Mälby tillhört Sigtunakungens män eller inte kan dock vara en smula osäkert om man accepterar det sociala schema som Sten Tesch nu föreslår. Det var, enligt artikeln, inte alla bygdehövdingar i Mäljarlandskapen som backade upp Sigtunakungarna. Tesch särskiljer två olika grupperingar. Dels är det ett växande skikt av stormän, vilka står strax under tidens aristokrati. De satsar på att avancera socialt, tyr sig till de kristna kungarna och det är denna kategori som belönas med eller skaffar sig tomtor i Sigtuna. Dels är det den äldre eliten som gör passivt motstånd mot de nya tiderna bl.a. genom att fortsätta med begravingar på de förkristna gårdsgravfälten och arrangera dessa på ett ålderdomligt (Tesch: ”symboliskt återblickande”) sätt.

Så länge som kyrkan inte gör anspråk på begravningsmonopol så begraver de ”moderna” storbondefamiljerna sina döda anförvanter på ägorna, men gärna på egna gravfält, skilda från de äldre förkristna ättebackarna och ofta i öppna, synliga lägen. Ett exempel

från Sigtunas närhet, som Tesch anför, är ett gravfält i Skråmsta beläget vid Garnsviken 800 m från bytomten och med två spektakulära runstenar som skyltar ut mot sjön.

På senare år har storkyrkogårdar (i bruk från det tidiga 900-talet och in i 1100-talet) konstaterats i Alvastra, Varnhem, Husaby och andra platser i götalandskapen (liksom tidigare i det äldsta Lund). Det är ställen med tusentals gravar, uppenbarligen med betydligt större upptagningsområden än den enskilda storgård på vars mark de ligger. Varnhem behandlas i boken av Maria Vretemark. Hennes tolkning är att det på dessa platser funnits tidiga kyrkor, till att börja med byggda i trä, därefter i sten, uppförda på privat initiativ. Vissa av dessa har senare övergått till att bli sockenkyrkor, men inte alla. Varnhems kyrka ersattes således med en helt ny sedan cistercienserna anlät efter 1150, och den gamla kyrkobyggnaden kom att användas som verkstad. Ruinen har nu grävts ut.

Fanns det tidiga träkyrkor i Sigtuna? Säkra belägg saknas, men Sten Tesch öppnar för att det under en kort tid kan ha funnits några sådana, i så fall på platsen för "biskopskyrkan" (dvs kvarteret S:t Gertrud), på en plats i Prästgatan norr om kvarteret Professorn och i kvarteret Magistern i staden östra del. En möjlig, fjärde träkyrka kan ha legat i Viby. Men Sigtunas gravgårdar, med ialles ca 1000 personer gravsatta under en hundraårsperiod från ca 980, är enligt Tesch ingen parallell till de götäländska, stora begravningsplatserna. I Sigtuna fanns inget behov av en storkyrkogård av denna typ, heter det, och Tesch betonar att den välkända runinskrift (U395) som omtalar en kvinna som förts till Sigtuna för att begravas, nu av runologer dateras till ca 1100. Den hör alltså till tiden efter gravgårdarna och är inte aktuell i sammanhanget. De som ligger på gravgårdarna representerar enligt Tesch dem som bodde och verkade i själva staden.

Förutom de bidrag som direkt eller indirekt har bäring på Sigtunaforskningen och som berörts ovan, innehåller *Medeltida storgårdar* en rad andra värdefulla uppsatser. Flera av dem understryker att äldre föreställningar om att yngre järnålderns och den tidiga medeltidens samhälle byggde på samverkan mellan jämlika odalbönder har övergivits. Forskningens ståndpunkt är numera att samhället var hierarkiskt och att jordägandet kunde vara starkt koncentrerat. En successiv utveckling på landsbygden under medeltiden kan skönjas från huvudgårdar med trälar, till storgårdar med fria dagsverkspliktiga och senare avrads- och skattlagda familjejordbruk. Besvärligast att få grepp om är den äldsta fasen, och någon enighet om slaveriets omfattning och roll i Skandinavien finns inte.

Äldre forskning såg de medeltida godsens som en samling spridda ägoinnehav i byarna, inte som ytmässigt samlade domäner. Enligt Clas Tollin lever idén om att byn var den dominerande samhällsformen på landsbygden redan under yngre järnåldern segt vidare, något som kan bero dels på källsituationen, dels på att markanvändning är svårt att reda ut arkeologiskt. I och med att cistercienserna kom till Sverige under 1100-talet tillkom ett nytt källmaterial, som Tollin utnyttjar för en utredning om ursprunget till Julita klostrets gods innehav. Hans slutsats är att ägodomänen där, som helt dominerade bygden fram till reformationen, troligen återgick på en vikingatida storgård som på okänt sätt övergått i kunglig ägo och sedan donerats till munkarna.

I den här anmälda boken medverkar, förutom arkeologer, medeltidshistoriker, kulturgeografer, konsthistoriker och språkvetare. Som helhet är den ett utmärkt prov på att hur humanistisk forskning inom olika discipliner kan, från olika håll, belysa ett gemensamt problemkomplex. Boken är exemplariskt redigerad och producerad.

Rune Edberg